

שנה לפטירת נתן אלתרמן

שנה לפטירת נתן אלתרמן

סארקאסמאגוריה' בסיפור ובשיר

מאת ב. י. מיכלי

כן, בעקבותיה הולכים ומתפקקים ההתרחשויות והמעשים האחרונים בהודו. הכיצד?

לפנות בוקר נראה קיפודי עובד-עלייה ותיק — תקוף-סחרחור רח על סיפון האניה. המוליכה ל- ארץ שמונים וארבעה עולים. בר הצות נתקבל שדר, כי בדף הסיי כומים של העלייה מארצות הרווחה יש לתקן שתי ספרות אחרונות: 15 במקום 51, אחרי התיקון הגיע קיפודי למאה אלף חסר אחד. מהי? כן יקח את האחד החסר? והרי בנמל כבר מהנופפים ודאי הדג- לים. לכבוד העולה המאה אלף, מארצות הרווחה. ודאי הכינו גם בימת כבוד. בעוד כמה שעות ית- חילו להתכנס המוזמנים. נציגי מור- סדות, אישי ציבור, תלמידים עם דגלונים. מקהלה. תומורת" (שם, עמ' 14). עתה מוכרסמו החשש: "כל הטקס ייפך לאקדוטה". לפתע נתקלה עינו ביוסף בכר, טבח-ספר מאנשי הצוות. שעלה אז מפתח המדרגות. לאחר שיחה קצ- רה עמו הבריק במוחו הרעיון: בכר, לאחר שיסתיע באיפור קל, יהיה העולה המאה אלף. מכאן ואילך, משנתגלגל הלה לבונטה, מתנהלים המאורעות בדרך העקל- תון שבחר להם המהביר.

הטעות לצורההיה משמשת אמצ- עי נוח ומקובל בקומדיה של תע- לולים. היא רצופה אכזבות. פגי- עים, שמחות ואפתעות. מסיבוכה עד להתרחה מתלווה אליה-הקומי, הנותן פורקן למתח ולמועקה ש- נוצרו בעקבותיה. ככל שזו טבעית יותר, כן תגדל מהימנותם של ה- מצבים והפעולות המסתעפים מתו- כה. במקרה שלפנינו מולידה הטי- עות את ההטעאה. הראשונה נראית סבירה במסגרתה. אך מעשה-התי- קון כהויותו, שבעקבותיו צצה ה- שניה, אינו משכנע כראוי. קיפודי, הפקיד המנוסה, חש — לפי המתו- ר — בסיכון הכרוך בבחירתו, לו ולמפעל גם יחד. והרי במקום להסתכן בייצוג מוזיקי מצד אורה ישראלי, ניתן לו "להזיז" מספר אחד: לעשות את יוסף בכר, הוא בונטה, לעולה המאה אלף חסר אחד. אז היה נזקק אך ורק לבדי- קה, ולאחריה — הומק ושב ל- אנייתו. בו בזמן לא נבצר מקיפודי לבחור עולה מבין ה-84 ולהטיל עליו את התפקיד הנעלה, בלי שזה יחשוד בכוונת ההטעאה. אולם בחירה זו, שטבעיותה מתבררת מתוך התנאים הנתונים, לא קיפלה בקרבה את הבלבול הגרוטסקי ה-

(המשך בעמוד הבא)

אם, / במה אעמיק ארע ללבבם — / — — אכלתם עולמכם, אכל- תם משיחכם / וללא קרן-הוד, / איש לפי כוחו זולתם, סבאתם, שגלתם, / ומהילכם עוד? וכר' (ר', "כתבים גנוזים", הוצאת בית ביאליק עלייד דביר, תשל"א, עמ' 152). אולם הרוח-משטמה זה, ש- ביאליק הביע בחרוזים בודדים, שלא נשלמו, ביטא אלתרמן בעלי- לה מסועפת, בלי לפוגג חמתו לאר- רך התפתחותה. ועוד: הרווי ביא- ליק הם תוצאה של התרשמות רגעית: "המסכה האחרונה" היא תולדתה של הסתכלות ממושכת. וההבדל רב, וכך לא רק ביחס ל- משורר הזעם, אלא גם ביחס ליצי- רות קודמות של עצמו.

למרות הסתייגות-מלכתחילה זו אין לשמוט פרקים אלה מיצירת אלתרמן. אדרבה, יש לראותם כי חלק אורגני במכלול. אולם אין לערב סוג בשאינו סוגו, "המסכה האחרונה" שייכת אל "שירי העת והעתון", אף שהיא נבדלת מאלה בפיתוח סממניה. כן ראוי לחזור על העובדה שצוינה לעיל: בעיצו- בה מכריע היסוד הנאראטיבי. והיא חזרה צורך קביעה: מבחינה זו, כשמדובר באופני זיקתו לאקטוא- ליה, הוא גם נסיונו היחיד, כל שכן מצד היקפו הרחב.

המעבר מצורה לצורה, שהפעם נתלווה אליו אחת חדשה, תרם בלי ספק לגיוון יצירתו בכללה. השאלה היא: מה חלקו — ובמה? — בעילוי של הסוג הנדון? כדומר, האם בהוספת הגוון כרוך גם איוה מוסף ערכי? ולפתוח, האם הרחבת היריעה, שעיקרה הרצאה סיפורית, סייעה להשגת המטרה שהוצפנה באריגתה?

רקעו של הסיפור לקוח מן ה- חומר הכרוניקאלי: נסתיימה ה- עלייה מארצות המצוקה; העלייה מארצות הרווחה מגיעה אלינו טי- פין טיפין, אולם עוקצה, שדווקא מתוכו משתלשל הסיבוכן העלילתי, נברא מן הדמיון הקאריקאטוראלי. ולא זו בלבד, אלא שנתלו בו מש- קלות כבדים, שהם למעלה מכוח עמסו. אין רע באותו אורח-בריאה כשלעצמו, ואימתי מתרבה ספקו? משעה שמתבררת מגמתו: לשמש את המחבר בתכנית הוקעתו, בלג שכורה פנימי מוליד "אלה" אף העוקץ הוא לגיטימי בתחומו, כי הילום יחסו אל המצוי המקיפו. אולם הצמתות המאלצת, לצורך ההרפתקאות שנועדו להישען אליו, מביאה ממילא להקהייתו. יתר על

ליצירה אלתרמן אופינית, בין השאר, החזרה על דרך הוואריא- ציה, ברורה גם תכליתה: גיוונם והעמקתם של מוטיבים ותמונות יסמיים קדמים. גיוון והעמקה אלה עדים הם להתעצמות המשור- ר, להעשרת נסיונו, לפיתוח ראי- יתו הפנימית. זאת ועוד: בצדן של הטיבות אחדותיות, ביחוד מב- הינתן הצורנית, מצויות אצלו גם הטיבות מעורבות, שסוגיהן כאילו הוצברו מיצירותיו השונות והחברו יחד. "שמחת עניים" תדגים את המקרה האחד, ואילו "חגיגת קיץ" — את האחר. מן הפואמה האחרונה עולים הדים ובבואות לא רק מספ- רי שיריו, החל ב"כוכבים בהוץ" וכלה ב"עיר היונה". אף "הטור השביעי" נותן בה אותותיו. ציבה תשובה, למשל, ב"חגיגת קיץ" עשוי בצלמם של האלמונים בחלק משירי המדור "החוק והשבות" (ר') כתבו בארבעה כרכים, כרך ג', הטור השביעי תשי"ד-תשכ"ב, הו- צאת הקיבוץ המאוחד ו"דבר" (תשכ"ב).

ספרו "המסכה האחרונה" (ספ- ריית מעריב, תשכ"ט) הוא האחרון שראה אור בהיי המשורר. אף בו חוזר מעשה המיוזמים והגלגולים, אלא שהוא מתקיים בצורה וברגה הנבדלות מאלו שב"חגיגת קיץ". בפואמה זו יש תנופה גדולה, שבה נצרו יסודות-שיא בשירתו: לי- ריקה צרופה, יכולת-הסמלה, תי- מון מפתיע, חן-משובה והגות מע- מיקה. לא כן "המסכה האחרונה", מרכיביה אחרים. מבעה הלידי מו- עט ביותר, ואילו כשרון-ההסמלה אינו יוצא מן הכוח אל הפועל. אף מחשבתו הממריאה של אלתר- מן, המצטיינת בסגולותיה האנא- ליטיות, נראית הפעם קצוצת-כנ- פיים, הואיל ואחיותה ספקולאטי- בית-שרירותית יותר משהיא ממ- שית-אפשרית.

מן הצד התוכני, המתמצה בהת- ייחסות-מישרין אל עיני דיומא, מתקשרת "המסכה האחרונה" אל "עיר היונה" ו"הטור השביעי". אך מצד מהותה היצירתית היא קרובה יותר אל האחרון. המשותף שבהם: סירוגי שירה ופרוזה במצע האחד (ר' כרך ג' ה"ל), לעומתן מזדקר השונה שביניהם: ב"הטור השבי- עי" הפרוזה היא פובליציסטית; ב"המסכה האחרונה" — סיפורית. שוני נוסף: זה מתחלק ליחידותיו הנפרדות, שכל אחת מהן מצומצמת בנקודתה הנושאית; ואילו זו מת- גדרת ברוחב יריעה (175 עמ'), החובקת עבר והווה ועתיד של התנועה הציונית ומדינת ישראל.

מתוך מסכת זו, על עשרים ו- שמונת פרקים, עולים לעתים נצ- נוציה של פאנטאסמאגוריה, אף- עליפייכן, מועטים בה שיעורי ה"פאנטאסמא", ומה שחשוב יותר: אין גרעינה המצוי תואם לבאשו- ההזוי. אפילו ההפרז הסאטירי, ה- משמש הצדקה לערעור האימתם אינו מיישב אותו כראוי, דומה יסוד הסאקאום השולט ב"המסכה האחרונה" הוא שגרם לאותה הש- תבשות. משמע המושג במקורו: קריעת-בשר. מכאן שאלתי את ה- צירוף החדש: סארקאסמאגוריה.

ואכן, ביצירה זו קורע המשורר את בשר אחיו (וממילא, כמשורר המתענה עם גיבוריו, את בשר עצמו), הן במדינה הן בתפוצות, לאחר שבעיניו נראו חזונם ומעשי- הם בהסתאבותם הגמורה, מבחינה מסוימת היא מזכירה לנו קטערי שיר שנמצאו בעזבונו של ביאליק (נרשמו בימי מסעו בארצות הב- רית, תרפ"ו): "אהה, לו ידעתי איך אשכם ויצעקו / ובמה אקני-

ז'ורז' שמש: "מגבעת הקוסם" — מתערוכתו בגלריה גולדמן, חיפה

